

Gyermeknyelv és nyelvjárások

I. A kisgyermek a kezdő gőgicsélések után egyénenként erősen változó módon 1—3 éves kora közt tanul meg beszélni környezetétől utánzás és analógiás újraképzések útján. A kisgyermek beszédkézsége egészen fölnőtt koráig állandóan csiszolódik, fejlődik, nemcsak a hangképzésben, hanem szókincsben és mondatalkotásban is. Az „anyanyelv” elnevezés elég találó, mert anyjától tanulja meg a legtöbb gyermek a beszéd első elemeit. Természetes, hogy olyan családokban, ahol a nagyszülők vagy mások foglalkoznak legtöbbit a kisgyermekkel, a gyermek kialakuló beszéde ezeknek a szavajárásához idomul. Az így megtanult nyelv rendszerint végig kíséri az embert egész életén át, noha az újabb és újabb környezet mindig más irányban formálhatja a kisgyermekkorban elsajátított nyelvet. A faji, antropológiai sajátosságok tehát aligha hatnak a hangképzésre, beszédmódra. Ha például egy Magyarországon született német ember németes hangképzéssel beszél magyarul, annak oka nem az illető egyén német származásában van, hanem abban, hogy németül tanult meg először beszélni. Az is előfordul — erre is hallottam példát —, hogy a gyermek német anyanyelvű anyja magyarul tanította gyermekét beszélni, de persze — tudtán kívül — a maga németes hangképzésével, kiejtésével. Az amerikai négerek egy részének különleges angol beszéde sem annak a következménye, hogy az illetők négerek, hanem annak, hogy még az egy-két évszázada Amerikába behurcolt négerkialakítottak maguknak bizonyos különleges angol (a szigeteken francia) nyelvjárásokat. Ez azonban még akkor történt, mikor még afrikai anyanyelvüket is beszélték. A késő nemzedékek már nem örökölték az afrikai anyanyelvet, hiszen a szülők is, hogy a többi — más anyanyelvű — néger rabszolgával érintkezhessenek, inkább egy leegyszerűsített angol-féle nyelven beszéltek.

A nyelv olyan hallatlanul bonyolult és gazdag jelrendszer, hogy a gyermekek (vagy a felnőttek is az argot-ban) titkos nyelvként sem alkotnak új nyelvet, hanem csak szótorzításokkal, jövevényszavakkal, furcsa és szokatlan jelentésátvitelekkel teszik nehezen érthetővé beszédüket. Az argot sem külön nyelv tehát, hiszen van párizsi (francia) argot, német rotwelsch, pesti (magyar) jassz-nyelv stb. Az a különös jelenség, hogy két észti gyermek a körülmények összjátéka folytán „nyelvet” alkotott kettejük számára, kényszerűségből jött létre. Nem is nevezhető külön nyelvnek, hanem csak az észti helyi nyelvjáráson alapuló, két gyermekre korlátozódó gyermekes, külön észti nyelvjárás-csírának. Keletkezésének körülményei tehát

nem a nyelvek, hanem a nyelvjárások keletkezésére vethetnek némi fényt. Az történt ugyanis, hogy az említett két észet gyermek, iskolába kerülésük előtt egy — a forgalomtól távol eső — magányos tanyán élt. Mivel szülei évekig távoli munkára jártak, gyermekeikkel csak ritkán beszélhettek, ezek a gyermekek (egy fiú és egy leány) kezdetleges észet nyelvi tudásukat saját maguk fejlesztették évekig tovább az észetl beszélő közösség ellenőrzése nélkül. Sajnos, csak akkor jutott ez a különös dolog egy nyelvtudós tudomására, mikor a gyermekek már hónapok óta iskolába jártak, és az észet nyelvet kezdtek már magasabb fokon elsajátítani, saját, egymás közt kialakított „nyelvüket” iskolatársaik csúfolódása miatt pedig már nagyon szégyellték, és egészen elhagyták (SAARESTE: Eesti Keel XIV [1935], 105—124).

2. Ha most vizsgálatainkat leszűkítjük egy nyelv, a magyar területére, és itt is szinte egyetlen kisgyermek beszédére, ez az egyéni nyelvvizsgálat is vezethet néhány általános érvényű következtetésre. Sőt talán arra is rávilágíthat, hogy néhány — eddig idegen nyelvi hatásra keletkezettnek vélt — nyelvi jelenség lehet belső nyelvi fejlemény is.

A gyermeknyelvi vizsgálatokra a magyar nyelvtudományi irodalomban eddig elég kevés gondot fordítottak, hiszen a gyermekek néha mulatságos szóalkotásait és mondat szerkezeteit pillanatnyi nyelvbotlásnak, téves analógiának, nyelvi hibának fogták fel, olyan paróle-jelenségeknek, amelyekkel nem érdemes foglalkozni, hiszen rendszer nemigen mutatható ki bennük. Olyan nyelvész-apa is kevés akadt, aki rendszeresen jegyeztette volna valamelyik gyermeke csetlő-botló beszédkísérleteit. A magyar nyelvészek közül csak BALASSA JÓZSEFRŐL tudjuk, hogy sokirányú nyelvész-tevékenysége mellett erre is volt kedve, türelme és ideje (NyK. XXIII, 60 kk., 129 kk.).

Minden egyén nyelve állandóan hullámzó, fejlődő, sohasem megállapodó folyamat. Sokkal fokozottabban érvényes ez a megállapítás a kisgyermek nyelvére, hiszen ismereteinek bővülésével szinte naponként fejlődik szókinése, mondatalkotási készsége. Sajátos rendszert már csak azért sem tud kialakítani magának, mert a köznyelv (vagy a környezet nyelvjárása) szempontjából szokatlan analógiás képzéseit, szóragozását környezete folyton javítja, kineveti, és így a spontán nyelvfejlődési csírákat azonnal elnyomja a környezet hatalma. Utánzó készsége is folyton arra sarkallja, hogy környezete módján beszéljen.

Talán ezek a nehézségek, valamint a sok fáradsággal járó jegyezgetés, — amit étkezés és más egyéb otthoni foglalatosságok közt kellene rendszeresen megtenni, hogy valamelyes tudományos igényű anyagra szert tehesünk — teszik olyan gyérré a tudományos értékű közleményeket a gyermeknyelv területén.

Megvallom, nekem sem áll rendelkezésemre rendszeres és bőséges jegyzetanyag. Hogy mégis elszántam magamat hevenyészett és csekély anyagom közzétételére, arra csak az ösztönzött, hogy bizonyos — elég rövid — időszakokban láttam kialakulni valamiféle rendszert a hangképzésben, hangfejlődésben vagy mondatalkotásban, amelyekre meglepő analógiákat lehet találni a magyar nyelvjárásokból vagy esetleg a nyelvtörténetből. Már egyszer fölhasználtam kísérlet céljából Gyuri fiamat, akin észrevettem, hogy nem tudja a szókezdő mássalhangzócsoportot kiejteni. Elmondattam vele számos — neki teljesen ismeretlen — mássalhangzócsoporttal kezdődő szót, és megfigyeltem, milyen szabályszerűség mutatkozik nála ezek föloldásában (MNyelvj. II, 65 jegyz.). Hasonlót észlelt BALASSA is említett cikkében (70, 135).

3. Most pedig bemutatom a „nyelvi alanyt”, adatközlőmet: Kálmán Péter, született 1954. szeptember 25-én. A családon kívül más nyelvi hatás még nem érte. Elsősorban édesanyjától, nagymamájától és bátyjaitól tanult meg beszélni, elég korán (testvérei közül is legkorábban), mert egyéves korában már több szóból álló mondatokban beszélt. Édesanyja és nagyanyja, ennek következtében természetesen testvérei is egy-két tájszó kivételével nyelvjárási árnyalat nélküli köznyelven beszélnek. Így tehát az alább említendő nyelvjárási jelenségeket sohasem hallotta.

A rendszerbe foglalható nyelvi jelenségek közül is csak néhányat említek meg.

A) Hangtan. Köztudomású, hogy a kisgyermek beszédében milyen nagy szerepe van a labialis mássalhangzóknak és a szótagismétlésnek. A legjellegzetesebb példái ennek a szinte minden nyelvben jelentkező *papa, mama, baba* szavak. Még egyéves korában figyeltem meg Peti fiamon a bilabialis mássalhangzók használatának túltengését, de azt is megfigyeltem, hogy mindig a visszaható hasonulás irányában burjánzottak el. Példáim a következők: *bebe* 'zsebe', *bába* 'lába', *pámpa* 'lámpa', *bomb* 'gomb', *meme* 'szeme', *püpe* 'cipő', *mömmé* 'könyve', *popo* 'kopog', *boba* 'szoba', *boboš* 'doboz', *babba* 'labda', *bobál* 'dobál', *ömembe* 'ölembé'. Ez a sajátság néhány hónap múlva visszafejlődött, és kétéves korára tudtommal csak egy maradt meg belőle, az is már magánhangzóiban a köznyelvhez idomuló *pipő* ('cipő') alakban. Talán ide tartozik még a részleges hasonulással keletkezett (megmaradt zárhangnak, de labialis lett) *süpemény* 'sütemény'. Részben ide vonható a *ćumbe* 'csukd be!'. BALASSA tanulmányában elszórva számos példát lehet erre a jelenségre találni, de általában későbbi életkorból, a 20. hónap után: *pámpa* 'lámpa', *babáto* 'kabát', *pappa* 'sapka', *pép* 'kép, szép', *bomb* 'gomb', *bobába* 'szobába', *měmi* 'semmi' (i. h. 67), *mámli* 'sámli', *babad* 'szabad', *měme* 'szeme', *papocs* 'kapocs', *pap*, *papok* 'kap, kapok' (68), *pompó* 'kompót', *pumpi* 'krumpli', *babda* 'labda' (135). Nemcsak a jelenség azonos, hanem a példák egy része is pontosan egyezik. A két megfigyelés egymástól teljesen független,* időben és térben igen távoli. Az egyezés tehát nem lehet a véletlen műve.

Egy másik hangtani jelenség is a megfigyelt gyermek eléggé korai beszédkorszakából való, és nem is sokáig tartott (másfél éves korában). A palatalis magánhangzók előtt (de csakis ott!) a *k* helyett *ć*-t ejtett: *ći aš?* 'ki az?', *ćömmet* 'könyvet', *ćintom* 'kinyitom', *ćélem* 'kérem'. Példáim mind szókezdők, de az is lehetséges, hogy ez csak véletlen. Ez a jelenség a latin *ke-, ki- > ce-, ci-* hangváltozásra emlékeztet.

Újabb keletű, nem mindig következetes, de gyakori, és e sorok írásakor is még élő sajátsága Peti fiam beszédének az inetimologikus szótagzáró nazális. Ez a szeretlen hang mindig csak zárhangok előtt jelentkezik, és természetesen vele azonos helyen képződik: *juj, de sőtét van!* 'juj, de sötét van!', *szombába* 'szobába', *Pentinkének* 'Petikének', *szompoqat* 'szopogat', *kocinton-tunk* 'koccintottunk', *cumpantok* 'cuppantok', *kantintom* 'kattintom'. A két utóbbi példa a kettős mássalhangzó elhasonulásából is magyarázható. BALASSÁ-nál is fordul elő néhány hasonló szeretlen nazális: *tántondá* 'katona', *man-csenta* 'mandzsetta' (66), *füngön* 'függöny', *anygya, anygyon* 'adja, adjon' (70).

* BALASSA tanulmányát, noha már ismertem, csak cikkem fölvázolása után tanulmányoztam át tüzetesebben.

Nem következetesen, de a két nyíltszótagos törvény (vö. BÁRCZI, Hangtört. 58) is érvényesül néha nála: *apka* 'apuka', *éintom* 'kinyitom'.

A palóc nyelvjárásokban közönséges a *leg-*, *meg-* és *még -g-*jének hasonulása (HORGER, A magyar nyelvjárások 97, KÁLMÁN, A mai magyar nyelvjárások 19, 26). Ugyanez a jelenség Peti fiamnál is gyakori, különösen a *meg* igekötőben: *memmonta* 'megmondta', *mettülül* 'megtörül', *meccínátam* 'megcsináltam', sőt: *mav van benne* 'mag van benne (citrommag a teában)'.

Mivel a beszélt nyelvben is nagyon gyakori, a családban is hallhatta az azonszótagú *l* kiesését (vö. HORGER i. m. 45—7, KÁLMÁN i. m. 18, BÁRCZI i. m. 88), de korántsem olyan következetesen, mint nála jelentkezik: *ít vót, szótam, asztála* 'asztalra' (itt ugyanis az azonszótagú *l* esett ki, a számára nehezen kiejthető *r* hangot pedig *l*-lel helyettesíti), *kijabátak* stb.

Egyetlen szóban következetesen használja a székelyes *lúva* ('ruha') alakot (vö. *ruva, ruvá* Szlavónia, Székelyföld MTsz.), holott ezt sem hallotta soha környezetétől.

B) Részben hangtani, részben alaktani sajátosság a számos nyelvjárásban is meglévő *mondi, tudi, fogi, adi, iszi* 'mondja, tudja, fogja, adja, issza' alakok (HORGER i. m. 154, KÁLMÁN i. m. 21, 25). Petinél e sorok írásakor is közönséges és általános igealak. BALASSA csak az *iszi* (72), *megiszi* (70) adatokat jegyezte föl annakidején Laci fiától. Ennek a fordítottja (*köttye, nézze, leültette* 'köti, nézi, leülteti') jóval később és csak szórványosan jelentkezett Petinél, de a nyelvjárásokban is újabb hiperurbanizmusképpen mutatkozik, amint a környelhez igekeznek közeledni.

Ugyancsak az igeragozásban több vidéken (Palócság, Ormányság stb.) ismeretes a rövid magánhangzós *-t* végű igék köznyelvinél rövidebb alakja: *ütte, sütte, ett, itt, futtam* 'ütötte, sütötte, evett, ivott, futottam' (vö. HORGER i. m. 113, KÁLMÁN i. m. 21, 26). Ezeket az igealakokat különben nemcsak Péter fiamnál, hanem három bátyjánál is észleltem, amikor még kisebbek voltak. BALASSA is följegyzi az *ött* 'evett' igealakot (70).

C) A mondattani sajátosságok közül is csak kettőt említek meg. A palóc nyelvjárásokból ismeretes az *enyim lovám, enyim lányom*-féle birtokos szerkezet. Még távolabb került a köznyelvi kifejezőmódtól a vágai (MNY. XLIX, 518—9) *istenkéjé tehenke* 'katicabogár (istenke tehénkéje)', *enyim sógor, övéké szobá* stb. Ezt a jelenséget idegen (szlovák) nyelvi hatásnak volt szokás tulajdonítani, és magam is hajlottam e nézet felé (i. h. 519), amíg nem tapasztaltam ugyanezt a vágai szerkezetet Péter fiamtól több ízben: *esz Petikéjé pohál* 'ez Petike pohara', *ez apukáé kömm* 'ez apuka könyve', *nanyamáé tányél* 'nagyamama tányéra', *ez enyim bab* 'ez az én babom'. Hasonló a Balassától följegyzett: *ez az aptydé kalá, ez a acié kalá* (68). Náluk pedig aligha lehet idegen nyelvi hatást föltenni. Így tehát a vágai és gyermeknyelvi birtokos szerkezet az értelmezőbből, az újrakezdő formulából (forme à reprise, vö. FOKOS: NyK. LVIII, 81 kk., PAPP uo. 100 kk.) magyarázható ilyenféleképpen: *Ez Petikéé, (ez) pohár* stb.

Ugyancsak a palóc és az északkeleti nyelvjárásból ismeretes az az incongruentia-jelenség, hogy többes számú alany mellett egyes számú állítmány áll (HORGER i. m. 163, KÁLMÁN i. m. 21). Ugyanezt tapasztaltam Petinél is: *ninc lovackák* 'nincsenek lovacskák', *kijabál a gyelekek* 'kiabálnak a gyerekek', *zölög a laktolok* 'zörögnek a traktorok'. Az eddig följegyzett mondatokban mindig az egyes számú állítmány van elől, a többes számú alany követi. Beszédben egy kis szünet is elválasztja a két mondatrészt.

Ez a szünet is mutatja, hogy itt az alany lélektanilag másodlagos, értelmező, magyarázó, későbbi rész. Először csak a hiányt, a kiabálás tényét vagy a zörgést veszi észre és közli szinte személytelenül a gyermek, majd részben önmaga, részben a környezet számára kiegészíti, megmagyarázza az alannyal, amely persze lehet többes számú is.

4. Mindezek a rendszertelenül följegyzett példák arra utalnak, hogy a gyermek beszéde számos analógiás vagy lélektanilag másképpen is megmagyarázható nyelvjárási jelenséget tartalmazhat anélkül, hogy ezeket valaha is hallotta volna környezetétől. Az is kiviláglik, hogy az idegen hatások föltevésében a kellő óvatossággal kell eljárunk, mert nagyon sok nyelvjárási jelenség magyarázható belső nyelvi fejlődéssel is.

A gyermek beszédének kibontakozása egyénenként bizonyára sok eltérő változatot mutat, de az is valószínű, hogy számos közös vonást is föl lehet fedezni nyelvi fejlődésükben. Éppen ezért érdekes eredményeket hozhatna számos hasonló korú (1—3 éves) gyermek nyelvének megfigyelése. A gyermek (és a nyelvjáráson beszélők) hallás útján tanulja anyanyelvét, az írás nem zavarja, tehát asszimilációi a hangképzésben gátlástalanabbak, analógái merészebbek és következetesebbek, mint a hagyomány által megkötött irodalmi és köznyelv.

KÁLMÁN BÉLA

Langage enfantin et dialectes

Le langage de chaque individu est un processus en fluctuation permanente, en évolution ne permettant jamais de stabilisation. Cette constatation des faits se fait valoir dans une mesure accrue quand on l'applique au langage des petits enfants, puisque, avec l'extension de leurs connaissances, leur lexique, leur disposition à former des phrases augmente pour ainsi dire journellement. Le petit enfant réussit d'autant moins à se former un système particulier que son ambiance ne cesse de corriger, de tourner en ridicule ses formations analogiques inusitées du point de vue du langage généralement parlé ou de celui du dialecte de l'ambiance. Sa facilité d'imiter, elle aussi, le pousse sans cesse à parler à la mode de son ambiance.

L'auteur suivait avec attention le langage d'un de ses fils de la fin de la première année accomplie jusqu'à la fin de la deuxième année de l'enfant. Il a constaté que certaines lois s'étaient fait valoir dans telle ou telle période. Du point de vue phonétique il insiste sur le rôle prépondérant des consonnes bilabiales, de même que sur les nasales inétymologiques. Les romanistes ne trouveront pas sans intérêt le fait que l'enfant prononçait le son *k* comme *ts* devant une voyelle palatale. Du point de vue de la morphologie, l'auteur fait remarquer certaines formations analogiques ; dans la syntaxe, une forme curieuse et rare, usitée dans un dialecte hongrois, du rapport de possession, que l'enfant n'a jamais entendu employer. L'enfant emploie fréquemment des incongruités qu'on rencontre dans certains dialectes hongrois.

Les observations de l'auteur permettent la conclusion que le langage du petit enfant est susceptible de comprendre de nombreux phénomènes dialectaux analogiques ou autres, demandant une explication psychologique ou phonétique, — sans que l'enfant les ait jamais entendu prononcer dans son ambiance. Par conséquent, il faut se tenir sur la réserve en s'autorisant, dans la dialectologie, d'influences étrangères, car beaucoup de phénomènes dialectaux peuvent s'expliquer par l'évolution intérieure de la langue.

B. KÁLMÁN